

МІЖ «КАПІТАЛІЗМОМ СПОСТЕРЕЖЕННЯ» ТА «НОВОЮ ІНФОРМАЦІЙНОЮ НОРМОЮ»: У ПОШУКАХ БАЛАНСУ

Д.В. Дубов, д.політ.н., завідувач відділу інформаційної безпеки та кібербезпеки центру безпекових досліджень НІСД

С.Л. Гнатюк, к.і.н., головний консультант відділу інформаційної безпеки та кібербезпеки центру безпекових досліджень НІСД

У вересні 2021 року одразу декілька іноземних ЗМІ розпочали серію публікацій, що мали висвітлити особливості внутрішньої політики соціальної мережі Facebook, а також розрив між публічною риторикою менеджменту мережі та їх реальною діяльністю. Основою цих публікацій стали матеріали, надані викривачкою – колишньою менеджеркою з продуктів Facebook Френсіс Хоген. Ці розслідування не перші, які стосуються діяльності Facebook, однак можуть мати більш серйозні та довгострокові наслідки не лише для компанії, але й для нового інформаційного порядку.

Висновки і рекомендації

1. Інформація, надана викривачкою Френсіс Хоген, здебільшого доповнює ту інформацію, яку вже мали незалежні дослідники. Водночас особлива цінність її свідчень полягає у наявності підтверджувальних внутрішніх документів Facebook.

2. Більшість звинувачень стосуються не прямих порушень, а швидше неоднозначних моральних кроків, до яких вдається менеджмент Facebook для підтримки високого рівня відвідуваності, а відтак – капіталізації компанії. Це зокрема передбачає толерування мови ненависті, радикалізацію контенту, ігнорування потенційного негативного впливу на психіку молоді тощо.

3. США та ЄС намагаються віднайти шлях більш ефективного регулювання діяльності соціальних платформ. Водночас США мають більш широкі можливості впливу на ситуацію, зважаючи на те, що Facebook є американською компанією. У найбільш радикальному випадку вони можуть навіть вдатись до поділу компанії на основі антимонопольного законодавства.

4. Соціальні платформи є елементом та практичною реалізацією більш широкого концепту – «капіталізму спостереження», що безпосередньо пов'язаний зі збором та обробкою персональних даних. Відтак питання регулювання діяльності соціальних платформ є і питанням того, в яких саме формах реалізовуватиметься ця нова інформаційно-економічна модель.

5. Можливості України впливу на цю ситуацію є мінімальними. Окремі вдалі приклади тиску на соціальні мережі на національному рівні (Німеччина, Австралія) є швидше виключенням із правил, яке складно поширити на інші країни одночасно. Наразі більш перспективним шляхом для України стане приєднання до ширших

глобальних ініціатив, спрямованих на вироблення таких правил (наприклад, європейських Кодексу практик щодо дезінформації та очікуваного Акту про цифрові послуги).

З огляду на викладене, **рекомендується:**

1) **Міністерству закордонних справ України** започаткувати діалог з європейськими партнерами щодо можливості долучитись до підготовки Акту про цифрові послуги в якості спостерігачів з метою розробки подальших національних ініціатив, гармонізованих з відповідним підходом;

2) **Міністерству культури та інформаційної політики України** під час опрацювання проектів нормативно-правових документів, що можуть стосуватись особливостей функціонування в Україні соціальних платформ, врахувати можливість прямої згадки в таких проектах європейського Кодексу практик щодо дезінформації як формату поведінки, якого Україна очікує від соціальних платформ.

Обґрунтування

1. Викриття Френсіс Хоген: ключові звинувачення

5 жовтня 2021 року у підкомітеті захисту споживачів, безпеки продуктів та безпеки даних Комітету комерції, науки та транспорту Сенату США виступила¹ викривачка (*whistleblower*) – колишня менеджерка з продуктів Facebook 37-річна Френсіс Хоген (*Frances Haugen*)². Її звинувачення щодо Facebook стосуються широкого кола питань:

- **підживлювання мови ненависті з метою більшої залученості користувачів.** Алгоритми Facebook формують стрічку новин користувачів таким чином, щоб максимально втримати їх увагу. Найбільшу увагу привертає провокативний контент, що включає зокрема мову ненависті чи агресію.

- **шкідливість Instagram для дівчат-підлітків.** Внутрішні дослідження мережі показали, що Instagram провокує депресію у дівчат-підлітків, формує в них хибне ставлення до свого тіла, посилює рівень тривоги, збільшує кількість суїцидальних настроїв та погіршує розлади харчування.

- **дозволу для певної категорії VIP-користувачів порушувати правила мережі.** Частина користувачів мережі майже не потрапляє під внутрішні стандарти правил регулювання контенту. Для цих користувачів існує окрема програма "Перехресна перевірка" ("XCheck"), що має забезпечити для них особливий підхід – такі користувачі частіше за інших уникають блокування акаунту за публікацію контенту, який підбурює до насильства або розпалює ненависть на релігійній основі.

- **відсутність реакції на наявність на платформі сторінок наркокартелів чи організацій, що займаються торгівлею людьми.** Співробітники Facebook повідомляли своє керівництво про такі випадки, але заходів не було вжито. За окремими повідомленнями один з мексиканських наркокартелів використовував Facebook для найму, навчання та оплати вбивць.

- **зміна політичної риторики в демократичних країнах.** Неназвані політичні партії низки країн скаржились до офісу Facebook, що через особливості алгоритму формування стрічки новин вони були змушені робити свої політичні повідомлення

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=GOnpVQnv5Cw>

² 4 жовтня 2021 року у функціонуванні Facebook, Instagram та WhatsApp стався глобальний збій, який призвів до недоступності цих платформ для всіх користувачів на майже 6 годин. У цей час на робочі місця не могли потрапити навіть співробітники Facebook. Збій у часі між проблемами із внутрішніми мережами Facebook та слуханнями (які базуються на документах, отриманих з цієї мережі) вже викликав конспірологічні спроби пов'язати ці факти.

більш негативними та гострими, тим самим зміщуючи їх політичну силу в іншу політичну нішу, ніж вони б хотіли. В іншому випадку вони не змогли б використати ефективно наявні інструменти Facebook. Отже, Facebook може бути опосередковано відповідальний за радикалізацію політичної риторики в демократичних країнах та за зростання популізму.

Особливої ваги цим звинуваченням додає **наявність підтверджуючих внутрішніх документів самого Facebook** – раніше схожі звинувачення висувались здебільшого незалежними дослідниками на основі опосередкованих даних. Водночас сама викривачка підкреслила, що не хоче поділу компанії або інших організаційних заходів, пропонуючи натомість посилити державний контроль за її діяльністю. Однак дедалі більше сенаторів порівнюють Facebook із «Big Tobacco»³, що може призвести до серйозних законодавчих змін у діяльності соціальних мереж. Для компанії це може мати наслідки не лише в США, але й у Європі – британські парламентарі також виявили зацікавленість у свідченнях Ф. Хоген.

2. Європейський шлях вирішення проблем із діяльністю соціальних платформ

ЄС ще раніше розпочав заходи, що мають на меті більш ефективно контролювати діяльність соціальних мереж, зробити їх підзвітними громадськості та зменшити можливі негативні наслідки від непрозорого функціонування алгоритмів.

Так, у 2018 році Європейська комісія спробувала знайти проміжне рішення щодо взаємодії з онлайн платформами шляхом укладання Кодексу практик щодо дезінформації (*Code of Practice on Disinformation*)⁴ – першої погодженої всесвітньої угоди представників онлайн індустрій, яка базується на відповідальній поведінці та стандартах саморегуляції для боротьби з дезінформацією. Цю угоду підписали Facebook, Google, Twitter та інші онлайн компанії. У 2019 році було опубліковано перший річний звіт про виконання, згідно з яким Єврокомісія зробила висновок про прогрес в цьому питанні⁵.

Наступним етапом посилення регулюючих вимог для соціальних платформ має стати Акт про цифрові послуги (*Digital Services Act*) – документ, відповідно до якого великі платформи будуть зобов'язані оцінювати ризики, які становлять їх системи не лише щодо нелегального вмісту та продуктів, але й системних ризиків для захисту суспільних інтересів, фундаментальних прав, громадського здоров'я та безпеки. Для цього пропонується створити (або визначити серед існуючих установ) Координатора цифрових послуг (*Digital Services Coordinator*) у кожній державі-члені – фактично регулятора у сфері діяльності соціальних платформ.

3. «Капіталізм спостереження» та соціальні медіа

Історія навколо Facebook та звинувачень її у маніпулюванні інформацією, непрозорій діяльності та надмірній концентрації персональних даних має більш широкий контекст і пов'язана не лише з Facebook, але й із соціальними платформами як такими (Facebook у цьому випадку є найбільш вагомим їх представником).

Основою функціонування цих платформ є так-званий «капіталізм спостереження» (*surveillance capitalism*) – концепція, запропонована дослідником Шошаною Зубофф (*Shoshana Zuboff*). Ключова ідея концепції полягає в тому, що

³ 5 найбільших виробників тютюнових виробів у світі. У 1996 році Джефрі Віганд (*Jeffrey Wigand*) виступив з викриттями проти тютюнової компанії Brown & Williamson, що зрештою призвело до масштабних законодавчих змін у тютюновій індустрії.

⁴ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/code-practice-disinformation>

⁵ https://ufss.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/UFSS_countering_influence.pdf

сучасний капіталізм меншою мірою базується на експлуатації природних ресурсів та «засобів праці», скільки на **постійному цифровому спостереженні за громадянами, збору про них максимальної кількості інформації** (про їх приватне життя, стан здоров'я, соціальну поведінку, поточне місцезнаходження, контакти тощо) з метою їх комодифікації (*commodification*, тобто перетворення на товар). Ці дані стають основою для м'якого маніпулювання громадянами, адже дозволяють не лише передбачати їх поведінку, але й подекуди її визначати. Різноманітні соціальні мережі чи пошукові системи мають чи не найбільші можливості для масового збору та обробки таких даних, а відтак частіше за інші стають об'єктами відповідних розслідувань з боку урядів чи парламентів окремих держав.

Водночас усі **спроби створити правила чи обмеження для таких компаній на національному рівні виявляються малоефективними** – цьому сприяє екстериторіальний характер діяльності платформ та брак офіційних міжнародних інструментів / правил. Практика показує, що платформи ефективно реагують на вимоги та приписи лише тієї країни, на території якої ведеться основний бізнес, де сплачуються податки чи де сконцентровано основну технологічну інфраструктуру (дата центри чи інші інформаційні ресурси). Наприклад, у 2018 та 2020 рр. співзасновник Facebook Марк Цукерберг давав свідчення Конгресу США та Федеральній торговій комісії США з питань, пов'язаних з діяльністю Facebook – за наслідками цих слухань Facebook вжив низку додаткових заходів. Однак спроби Європарламенту чи британського парламенту (в межах їх власних розслідувань) так само заслухати М. Цукерберга та задати йому питання виявились безуспішними.

Дискусійним залишається і питання про **медійний статус соціальних платформ**. Їх незмінна позиція полягає в тому, що вони є лише компаніями-посередниками, а отже відповідно до міжнародних документів не несуть прямої відповідальності за контент. Між тим триває дискусія щодо того, чи не є робота алгоритму, що формує новинну стрічку користувачів, варіантом редакційної діяльності. У такому випадку соціальні мережі перейдуть у статус повноцінних медіа з усіма відповідними вимогами щодо регулювання їх діяльності.

4. Після викриття Френсіс Хоген: можливі підходи до реагування на ситуацію

Наразі невідомо, чи стануть свідчення Ф. Хоген підставою для американських законодавців розпочати заходи, спрямовані на посилення контролю за діяльністю соціальних медіа та збільшення їх прозорості для громадськості. Незважаючи на заяви учасників слухань, що вони «більше не дозволять компанії завдавати шкоди дітям, сім'ям і демократії», малоімовірно, що це матиме швидкі та серйозні наслідки як для самого Facebook, так і для інших ІТ-гігантів. Усі попередні схожі слухання (у т.ч. щодо ролі Facebook у виборах Президента США у 2016 рр., історії з Cambridge Analytica у 2018 р.) призвели лише до точкових змін у самій компанії, але не до прийняття більш загальних нормативно-правових рішень (зокрема було розширено штат модераторів контенту та збільшено видатки на кібербезпеку).

Слід враховувати, що незважаючи на незадоволення з боку парламентарів та, частково, громадськості поточним станом Facebook на ринку, юридичні важелі впливу залишаються неоднозначними, а можливі негативні наслідки (у разі прийняття радикальних рішень) для стану США в цифровому світі істотними.

У 2020 році Facebook вже брала участь у слуханнях Федеральної торговельної комісії США (*Federal Trade Commission, FTC*) щодо можливого порушення з її боку

антимонопольного законодавства⁶ – це розслідування все ще триває і станом на 4 жовтня 2021 компанія продовжує наполягати, що за цей час не було представлено жодного доказу її монопольного становища на ринку. FTC зі свого боку пропонує розбити компанію на низку більш дрібних, аби посилити конкуренцію на ринку.

Однак **таке рішення видається малоюмовірним**. Передусім, судове протиборство та оскарження рішень може зайняти тривалий час. Але так само причиною може стати та обставина, що безпековим органам США може бути простіше взаємодіяти з однією компанією (*яка завжди демонструвала готовність до такої взаємодії*), ніж з цілою низкою більш дрібних. Також, в умовах посилення високотехнологічного протиборства між КНР та США останні будуть з обережністю ставитись до рішень, які можуть істотно змінити стан глобального цифрового ринку. Адже Facebook накопичив унікальний масив інформації, що дає можливість для збору даних про всіх її користувачів, мікротаргетування повідомлень та здійснення заходів для протидії деструктивній інформаційній активності. Дроблення компанії може послабити ці можливості.

Натомість **посилення державного контролю за компаніями, аналогічним Facebook (Twitter, Google тощо) – цілком вірогідний сценарій розвитку подій**. Заклики викривальниці Ф. Хоген «не ділити компанію, але серйозно поставитися до врегулювання проблем» вказує на ті погляди, які панують навіть серед експертів таких ІТ-гігантів. Останнє вказує на формування певної « **нової інформаційної норми**» – навіть учасники, які не погоджуються з поточним станом справ, сприймають унікальне положення деяких ІТ-компаній як фактичну, але юридично не унормовану ситуацію. Відтак **ключові дискусії найближчим часом зосередяться саме на пошуку прийняттого балансу між «диким капіталізмом спостереження» та « **новою інформаційною нормою**» в інтересах більшості**.

5. Український контекст

Україна має досить обмежені можливості для впливу на цю ситуацію. При цьому персональні дані українських громадян так само є частиною масиву бази даних Facebook, що дозволяє іноземним розвідкам на цілком комерційній основі мікротаргетувати повідомлення для українських громадян, тим самим втручаючись у внутрішні політичні процеси.

Спроби українських законодавців піти шляхом законодавчого примусу соціальних мереж до більш відповідальної поведінки в українському просторі, в т.ч. маючи своїх постійних представників на території нашої держави (наприклад, такий підхід закладено у проекті Закону України «Про медіа»), видається малоефективним, хоча і може мати обмежений позитивний ефект. Адже варто враховувати, що частково успішний досвід Німеччини та Австралії у цих питаннях обумовлений не лише жорсткістю їх позицій, але й підкріплений їх економічним та геополітичним становищем.

Ключові зусилля України на цьому етапі доречно зосередити на приєднанні до європейських ініціатив загальноєвропейського регулювання соціальних платформ, шукаючи можливість імплементувати в українське законодавство саме ці запропоновані рішення (наприклад, в межах положень Кодексу практик щодо дезінформації або майбутнього Акту про цифрові послуги).

⁶ <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2020/12/ftc-sues-facebook-illegal-monopolization>